

אסתר ליבס

החידוש בחסידות על-פי ר' ברוך מקוסוב

תוכן הענינים

5	שתי אסכולות חסידיות: חסידי אשכנז והיהודים הצופים במצרים	יוסף ינון פנטון
25	הבעל שם טוב, ר' יעקב יוסף מפולנאה והמגיד ממזריטש — קווי יסוד לגישה טיפולוגית דתית	חביבה פדיה
75	החידוש בחסידות על-פי ר' ברוך מקוסוב	אסתר ליבס
91	החידוש של ר' נחמן מברסלב	יהודה ליבס
105	לסוגיית האמונה והכפירה במשנת ר' נחמן מברסלב	מרדכי פכטר
135	ריקוד הקודש ברוחניות היהודית: הריקוד החסידי	יוסף ינון פנטון
147		ספרים שנתקבלו במערכת
V		תקצירים באנגלית

הדפיס מתוך

דעת

כתב נח למילוסופיה יהודית ומבנה
A JOURNAL OF JEWISH PHILOSOPHY & KABBALAH

חוברת מס' 45

קיץ תש"ס

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן

אסתר ליבס

החידוש בחסידות על-פי ר' ברוך מקוסוב

חקר ראשית החסידות מראה שבתחילתה לא היתה לתנועה הנהגה ריכוזית אחת. התמונה המצטיירת היא של חבורה של אנשים כריזמטיים שפעלו והשפיעו בעת ובעונה אחת במקומות שונים וקיימו קשרים ביניהם.¹ בחבורה זו פעל ר' ברוך מקוסוב.² ר' ברוך בן אברהם מקוסוב (1725? – 1780), חסיד, מיסטיקן ומקובל גדול, מגדולי הדרשנים בדורו, מהווה מפנה ונקודת ציון חשובה בתפיסת העולם הקבלית ותחילתה של הדרך החסידית. ספריו שנכתבו בתק"ך³ הם התיאור השיטתי הראשון של תורות החסידות. לא היתה לו השפעה בהנהגת התנועה, אולם מחשבתו המקורית השפיעה ללא ספק בגיבוש תפיסת העולם החסידית, וספריו הם מפתח להבנת תורות החסידות בראשיתה אשר נשתמרו לנו באמרות קצרות, דרשות או פירושים לתורה ולא במארג שיטתי כמו זה הנפרש לפנינו בכתביו.⁴

ברצוני להציג את החידוש בתורתו של ר' ברוך מקוסוב במדת הקיצור האפשרית: הפרשנות שלו לסימבוליקה הלוריאנית,⁵ השקפת העולם שפרשנות זו יצרה, השלכותיה המעשיות בעבודת האלהים (תורת המוסר, הנהגות הלימוד וכו'), והשלכותיה החברתיות (היבטים אנתרופולוגיים).

- 1 גם "החלוקה הכרונולוגית המקובלת והנוחה לשלושה דורות בהנהגה החסידית, כלומר: ל'דור' הבעש"ט, ל'דור' המגיד ול'דור' תלמידיו, היא חלוקה שרירותית ומטעה למדי. הדורות חפפו זה את זה במדה רבה" (ע' רפפורט, 'התנועה החסידית אחרי שנת 1772', ציון, נה [תש"ן], עמ' 205).
- 2 הוכחתי זאת בעבודתי אהבה ויצירה בכתבי ר' ברוך מקוסוב; חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה (ירושלים תשנ"ז).
- 3 "הן אמת עתה בזמנינו שהוא זמן ה' אלפים תק"ך לבריאת העולם" (עמוד העבודה, רא ע"א). ארבע ההסכמות הראשונות לספריו ניתנו בשנת תקכ"א. הראשונה ביניהן היא הסכמתו של מנחם מנדל מפרמישלן, והיא ההסכמה היחידה שנתן חסיד זה בחייו.
- 4 בשני ספריו: עמוד העבודה ויסוד האמונה (טשערנוביץ תרי"ד). המובאות במאמר זה הן ממהדורת טשערנוביץ תרכ"ג.
- 5 "מערכות מחשבה או מודלים לא לוריאניים הם היסודות אשר לפיהם הוכנו המונחים הלוריאניים" (אידל, 'יופייה של אישה', במעגלי חסידים, ירושלים תש"ס, עמ' 332).

ההפשטה של מיתוס הבריאה הלוריאני

תורת החסידות של ר' ברוך מקוסוב נכתבה כפרשנות לתורות הקוסמולוגיות של קבלת האר"י: פרשנות בדרך של הפשטה⁶ והרחקה מפירושים מגשימים שהביאו לדעתו לכפירה השבתאית.

תהליך בריאת העולמות תואר בקבלת האר"י בשני אופנים:

- א. שימוש במונחים של אור: "אור ישר", "אור חוזר", "צמצום" האור שמטרתו יצירת מקום פנוי לבריאת העולמות והגבלת השפע, "רשימו" — הארה שנשארה לאחר עזיבת האור, ועוד.
- ב. שימוש במונחים סקסואליים: האצילות מתוארת כחיבור ו"זיווג" בין הכחות האלהיים, "עיבור" ו"לידה".

שני אופני התיאור, לדעת ר' ברוך מקוסוב, הם למעשה תיאורים של תהליך החשיבה. הבריאה היא תהליך של מחשבה שנתגבש ונצטמצם בדיבור האלהי. התהליך מורכב מ"הברקות" ו"הארות" — "אור ישר", מן הרשמים של התת-מודע — "רשימו", היקשים שכליים — "זיווג", שהות המחשבה — "עיבור", ותוצאותיו — "לידה" שהיא היצירה.⁷ באותו אופן ניתן לתאר את המחשבה והיצירה האנושית שהיא גיבוש וצמצום של מלים או צבעים אשר מתגלים לעין המתבונן באור חוזר, לאחר שהאור הישר שבא כהארה או הברקה (השראה) משאיר בנפש האדם היוצר את רישומו. רישום זה (בלב האדם) הוא החומר ההיולי של היצירה. הוא הדחף האירוטי התת-מודע לקראת היצירה. לאחר מכן בא ה"צמצום" שהוא ריכוז והתמקדות, מחיקה ופסילה, פיסול או אמירה שעושים כלי לעצמות המתגבשת לכלל יצירה שמתעצמת ומתגלית ב"אור חוזר" (שהוא "אור ישר" מבחינת היוצר) ששב ומהדהד באינסוף השתקפויות כבורא (בכסא הכבוד) ובתלמיד. וכך בנוי גם המנגנון הרגשי (האהבה): האור הישר הוא הופעת האהוב שכמוה כמכת ברק הנרשמת בלב,⁸ ובעזיבתו (באור החוזר), אותו רישום⁹ וזכרון שנשארו הוא הארוס היוצר וכותב את

6 כיוון זה נקטו, באופנים שונים, ר' אברהם הירירה ור' יוסף אירגס לפני כן, ואולם דרכו של ר' ברוך היא אחרת, וזאת אגסה לברר בהמשך.

7 ממשותו של תהליך זה מתחדדת בדבריו של ר' נחמן: "העולם אומרים שמסיפורי דברים אינם באים לידי הריון (פון זאגין ווערט מען ניט טראגין), ואני אמרתי שמסיפורי דברים של הצדיק שמעורר עי"ז בני אדם משינתם, עי"ז בא פקידת עקריות" (פעולת הצדיק, ברוקלין תשל"ח, עמ' רלו). משמעותה של המלה סיפור בשפה העברית היא מעשה (ממש).

8 "כי חיצו האהבה של הנפש מורים ומפלים תוך הנפש השני בקרב איש ולב, עמוק מעבר לעבר, וכמו שאין הגוף של האהוב מעכב מלצאת מלבו חוטי האהבה, כן הגוף של הנאהב אינו מעכב מלכנס בו חוטי האהבה של האהוב" (עמוד העבודה, ריז ע"א-ע"ב). אהבה ממבט ראשון היא מכת ברק, בצרפתית: coup de foudre. הברק מתאר את השגת הנבואה אצל הרמב"ם: "ונהיה כמי שיברק עליו הברק פעם אחר פעם, והוא בליל חזק החושך. והנה יש ממנו מי שיברק לו הברק פעם אחר פעם כמעט הפרש ביניהם עד כאילו הוא באור תדיר, וזאת היא מדרגת גדול הנביאים" (מורה נבוכים, ווארשא תרל"ב, ה ע"ב).

9 דרשות רבות של החסידים על הרשימו סובבות את הפסוק "שימני כחותם על לבך" (שה"ש ח ו), ופירושו בוהר. למשל, ח"א רמד ע"ב: "ארחיה דחותם כיון דאתרבך באתר חד אע"ג דאתעדי מיניה הא אשתאר רשימו בהוא אתר ולא אעדי מניה, דכל רשימו וכל דיוקנא דיליה ביה אשתאר". על כך כתבתי באריכות בעבודתי, בפרק על הרשימו.

גענועינו העול
 הכבוד. ¹⁰ אפש
 ורגשי, אישי וכ
 מה הן הה
 המתבקשת? ה
 א. שינוי דרך
 מחשבה ור
 הראשוני א
 (ברק), וא
 בסיפורי ר'
 ולהחזיר אה
 חשובים בנ
 להתעוררות
 ב. שינוי דרך ה
 תפיסת העול
 הזמן. ובתוך
 החברתית.¹⁴
 שתי המסקנות הא
 תפיסת "מהות הר
 חידושו העיקרי של
 שרשרת אינסופית
¹⁰ "והנה סולם מוצב
 בכסא הכבוד" (מד
 להעתקה זו של מו
 רבדים רבים. סטרו
 אהבת האל והגאול
 לכאן נקשר גם המד
 בא מלאך וסטרו על
 לפי מעשה מאבידת
 והתדרמה.
 בשאלת הזיקה בין ס
 להסכים שהקדימה ה
 עם זאת נראה לי ש
 האומר שהמצב משנ
 ההפשטה של הסימבו
 היא שיערה את ההפ
 "ותהלה ושבח לאל ח
 אשר השפיע עלי השג
 האומר מי הוא זה ואי

געגועינו העולים וחוזרים ונרשמים בנפש האהוב כדמות דיוקנו של יעקב הרשומה בכסא הכבוד.¹⁰ אפשר לסכם ולומר שתהליך הבריאה הוא מודל שמתקיים בכל הרבדים; שכלי ורגשי, אישי וכללי.¹¹

מה הן ההשלכות המעשיות הנובעות מתפיסה זו, ומה היא ההתנהגות המוסרית המתבקשת? התשובה לכך היא מורכבת:

א. שינוי דרך העבודה הדתית (הלימוד) — העבודה הדתית היא אותה מערכת של מחשבה ורגש (אהבה ויצירה) אשר תוארה לעיל — כמוה כמעשה הבריאה. במצב הראשוני אנו שרויים בגן-עדן; שפע רב נשפע עלינו באור ישר (הארה גדולה כמכת ברק), ואז האור חוזר, רק רישומו נשאר,¹² הדברים נאבדים לנו כאותה בת מלך בסיפורי ר' נחמן, והחזרה בתשובה היא הנסיון להשיב את כל הטוב שהיה, לחזר ולהחזיר את הבת-מלך (להתעורר ולא לשקוע בתרדמה).¹³ יש כאן דגש על יסודות חשובים במחשבה החסידית: הגעגועים, הארוס והצמא שיוצרים את התביעה להתעוררות וליצירה — לימוד ותפילה.

ב. שינוי דרך המחשבה ותמונת העולם. ההפשטה של הסימבוליקה הלוריאנית משנה את תפיסת העולם בכלל. היא בונה הבנה חדשה של החיים והמוות ומשנה את מושג הזמן. ובתוך כך היא מכתובה דרך חדשה של לימוד ויצירה דתית שמשנה את המסגרת החברתית.¹⁴

שתי המסקנות האלו נובעות מן ההפשטה של מיתוס הבריאה ומהבנת "מהות הרוחניים".

תפיסת "מהות הרוחניים"

חידושו העיקרי של ר' ברוך הוא בהבנת מהות הרוחניים.¹⁵ ההנחה המטפיזית היא שיש שרשרת אינסופית של שכלים — ישויות רוחניות — ונוצרת ביניהם דינמיקה מחשבתית

10 "והנה טולם מוצב ארצה — הוא יעקב אבינו בעצמו, וראשו מגיע השמימה — שדמות דיוקנו מחוקקת בכסא הכבוד" (מדרש לקח טוב, מהר" בוכר, וילנה תרפ"ה, עא ע"א).

11 להערכתה זו של מיתוס הבריאה לתחום ההכרה והמוסר אני קוראת "מיתוס סימבולי", סיפור שיש לו רבדים רבים. סטרוקטורה יסודית אחת קיימת בכל רובדי המציאות: בריאת העולם, היצירה האנושית, אהבת האל והגאולה הלאומית מתרחשים ופועלים באותו מבנה.

12 לכאן נקשר גם המדרש במסכת נדה ל ע"ב: "ומלמדין אותו כל התורה כולה ... וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו".

13 לפי מעשה מאבידת בת מלך זהו חטאו של המשנה למלך: האכילה מן העץ (שהיא חטאו של אדה"ר) והתרדמה.

14 בשאלת הזיקה בין משנתה העיונית של החסידות ודפוסייה החברתיים — מה קדם למה? אין לי קושי להסכים שהקדימה היא עקרונית ואיננה זמנית. אפשר לומר שזוהי בעיה מסוג הביצה והתרנגולת. יחד עם זאת נראה לי שהטענה לקדימה זמנית של האידיאולוגיה איננה כפירה נוראה כל-כך. כי ההסבר האומר שהמצב משפיע על האדם הוא טוב לפחות כמו ההסבר ההפוך. אותה בעיה קיימת לגבי ההפשטה של הסימבוליקה הלוריאנית, האם היא יצרה את השינוי בתפיסת העולם או ההבנה החדשה היא שיצרה את ההפשטה?

15 "ותהלה ושבת לאל חסד הטוב והמטיב לרעים ולטובים כי גמל עלי חסד נפלא ואמיץ במאוד מאוד אשר השפיע עלי השגת מהות הרוחניים בתכלית מה שאפשר להיות מושג בשכל אנושי ... ואם יאמר האומר מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לכתוב ענינים חדשים בדברי החכמה הזאת שאין שום אדם

לוגיות של קבלת או לדעתו לכפירה

ור שמטרתו יצירת ה' שנשאה לאחר

דיווג" בין הכחות

ול תהליך החשיבה.

הי. התהליך מורכב

- "רשימו", היקשים

דה" שהיא היצירה.⁷

ש וצמצום של מלים

שר שבא כהארה או

ה (בלב האדם) הוא

יצירה. לאחר מכן בא

שעושים כלי לעצמות

א "אור ישר" מבחינת

בתלמיד. וכך בנוי גם

כמכת ברק הנרשמת

ארוס היוצר וכותב את

אולם דרכו של ר' ברוך היא

מסיפורי דברים אינם באים
ים של הצדיק שמעורר עי"ז
ה, עמי רלו). משמעותה של

לב, צמוק מעבר לעבר, וכמו

נאהב אינו מעכב מלכנוס בו

ובט ראשון היא מכת ברק,

ים: יזנהיה כמי שיברק עליו

ו הברק פעם אחר פעם במעט

ים" (מורה נבוכים, ווארשא

זוחם על לבך" (שה"ש ח ו).
אחר חר אע"ג דאתעדי מיניה
א דיליה ביה אשתאר". על כך

תדירה¹⁶ בדרושיח רב כיווני שהמשתתפים בו הם: האדם — אלהים — אנשים. היצירה היא עבודתו של כל "רוחני-שכלי"¹⁷ בשרשרת הנמצאים.¹⁸ זוהי העבודה הדתית ששואפת להגיע לשלימות גדולה יותר. ניתן לצייר זאת ע"י סולם. נשמתנו היא סולם¹⁹ (או שרשרת אינסופית של השתקפויות) שמלאכי אלהים עולים ויורדים בו. המלאכים היורדים הם ההארות הנשפעות עלינו מלמעלה, והמלאכים העולים הם אלו שנבראו לנו מן הדיבורים שאנו מחדשים, הם השגותיו ומחשבותיו וחידושיו של האדם²⁰ העולים מפיו בדמות הכלים.²¹

היצירה מתרחשת במפגש בין המלאך העולה והמלאך היורד. זה המפגש בין ההשגה העולה וההשראה היורדת (המלאך המגיד); קשר אירוטי של אהבה שמתקיים ברצוא ושוב. אלהים עולה ויורד בו באדם, שהוא הסולם. ובכל פעם משאיר את רישומו, את הזרע "ההיולי" לבריאה חדשה. באותו אופן, מעשי האדם (המלאכים שהוא בורא) נטבעים באספקלריה האלהית, ובהשראת הדמות הנחקקת על כסא הכבוד מכח אותם מעשים (המ"ן), נולדת הבריאה האלהית.

זהו תהליך מתמשך — ברצוא ושוב, שבמרכזו ה"רשימו". כל יצירה היא אקט של חיזור וגעגועים בעקבות רושמו וחותרו של המפגש הקודם, אחר ה"רשימו" שנשאר מאותו המפגש. במישור האמוציונלי (אירוטי) האור הישר הוא הופעת האהוב שרישמו ודיוקנו נחקק בלב.²² הדיאלוג עם האהוב מתחיל לאחר צמצום וגיבוש מטען הרשמים והרגשות

רשאי לחדש בה דבר מסברתו בשיקול דעתו ... אשיב אני אמת כי הדברים שאכתוב בחיבור שלי על החכמה הזאת הם חדשים וגם ישנים כי כל הספרים הקדמונים יעידו ויגידו שכן הוא האמת כמו שאכתוב בפנים א"ה ונכרים דברי אמת לבעלי שכל ישר ולא לעקשים ומעקשים ... כי זמנין דמשתכחא מרגניתא באפרקסי דעניא כי אפשר שענין הזה נוגע לאיזה ניצוץ משורש נשמת"י (עמוד העבודה, א ע"ב — ב ע"א).

16 "כי המחשבה מתנועעת תמיד ואינה נחה כלל" (מנחם מנדל מויטבסק, לקוטי אמרים, לעמבערג תרע"א, כז ע"ב).

17 בכתבי ר' ברוך מקוסוב זהו מושג המציין את מכלול כוחות הנפש.

18 על שלשלת הנשמות ראה א' אלקיים, 'ארץ ישראל בכתבי נתן העזתי', ארץ-ישראל בהגות היהודית בעת החדשה, בעריכת א' רביצקי (ירושלים תשנ"ח), עמ' 153-164.

19 "הנשמה שהיא סולם" (יסוד האמונה, טו ע"ב; סז ע"א). וכך בתקוני זוהר, מהד' מרגליות (תל-אביב תש"ח), תק' שבעין, קלא ע"א: "וכד סלקא נשמתא כל אלין חיילין סלקין עמה ... אידי סלם. והנה מלאכי אלהים (ברא' כח יב) סלקין ונחתין בה. בה ממש".

20 "והנה כשאדם מתפלל בכוונה, מאותם הדברים שיוצאים מפיו נעשים מלאכים, והמה עולים דרך חוט נשמתו עד למעלה לדיבוקה בשרשה, והמלאך מקבל שם שפע וחוזר ויורד דרך אותו החוט" (יסוד האמונה, טז ע"א). "וכבר ידוע שבכל דיבור והבל ... בורא מלאך ... והמלאך שלו מגלה לו נסתרות בתורה" (שם, סח ע"א). "והנה כפי כח תורתו כן קדושת המלאך הנעשה ממנו" (שם שם). על המקורות לתפיסה זו כתבתי באריכות בפרק על סולם יעקב, בעבודת הדוקטור שלי.

21 "סולם דביה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (ברא' כח) דאינון הכלים סלקין ביה מלבא ורוחין דאוריא נחתין ביה בלבא" (זוהר, ח"ג רלה ע"א). "על כל נשימה ונשימה שהאדם נושב ויוצא ההבל ממנו מתא לעילא וחוזרת אליו מעילא לתתא" (לקוטי יקרים, לעמבערג תרכ"ה, ט ע"ב). כל אלו ועוד הם פיתוחים של המדרש "אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן" (שבת קיט ע"ב).

22 רעיון זה נמצא כבר אצל הרמב"ם: "מהו זה שבקש משה רבנו להשיג כשאמר הראני נא את כבודך (שמ' לג יח) — ביקש לידע אמתת המצאו של הקב"ה עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחת מן האנשים שראה פניו ונחקה צורתו בלבו" (ספר המדע, א י). על כך העירה לי ח' פדיה.

שהלב יכול לו מחודשת. התנו "נאבד"²³ וחזר הגעגועים והיצי האור יחד עם הג רצי הנשמה, מחו לכו משיבים אוו ששבות ומחזירה במלים אחרות ש העבודה, קפג ע"ו עם האהוב, או הז חזר, מטי ולא מנ בתשובה של היחי הציר שהעולם וה"צלם", שהם ב באדם, והדיוקן הז העולם כמעגל של: בקבלת האר"י לכו ההתנהגות המוסריו האדם לאלהים, הא זוהי תפיסה של סולם עלייה ספירא העולם הקבלית, כמו היצירה האנושית בו (מעשיו, עבודתו וא מתהפכים. האדם הז ההשתקפויות העובר כל אדם הוא "רח האלהות לתוך נפש

23 האור החזר והאובדן הכל — מה שהוא טו ורואה את דמותו הז ביקירת אש אהבתו ה פירושו המדהים לעק זיהוי ההכרה עם הרק אמרים, לעמבערג תח "ואף בהתרחקו מנגד שניה" אז מכירו ותשוו אח"כ זה נקרא הכרה

שהלב יכול להכיל, שעולים באור חוזר ונרשמים בדיוקן האהוב, לקראת התקרבות מחודשת. התגובה להופעת האהוב היא גם התרחקותו. מה שהלב אינו יכול להכיל "נאבד"²³ וחוזר באור החוזר שהוא בעת ובעונה אחת גם הכמיהה להיכלל בדיוקן העליון, הגעגועים והיצירה או מלות הלב שנרשמות על לב האהוב. האור החוזר הוא הסתלקות האור יחד עם הנהיה והרצון להשיבו חזרה. הדיבור והנשיקה, שבהם מתלבשים ההבלים רצי הנשמה, מחזרים אחר האהוב להחזירו ולמשכו שוב, והדיבורים שנדברים ונרשמים על לבו משיבים אותו. הרישום שנטבע בהכרה²⁴ בהופעת האהוב, מתגבש במלים של חיזור ששבות ומחזירות אותו, אחר שהן נרשמות בלבו. רושם זה מוליד אצלו רגש שמתלבש במלים אחרות שנרשמות בלב האהוב. "דברים שיוצאים מן הלב נכנסים ללב" (עמוד העבודה, קפג ע"א). ההשתקפות האינסופית, או הד המלים, הם הקשר והחיבור בדו-שיח עם האהוב, או השירה הקאנונית עם אלהים. והריתמוס הוא ברצוא ושוב, אור ישר ואור חוזר, מטי ולא מטי, התקרבות והתרחקות. חוקיות וקצב זה מתקיימים גם בתהליך החזרה בתשובה של היחיד והלאום.

הציר שהעולם מסתובב ועומד עליו הוא נשמת האדם. שני קדקודיו הם: ה"דיוקן" וה"צלם", שהם בחינות של "רשימו". הצלם הוא רישומו של האל — השתקפות האל באדם, והדיוקן הוא ההשתקפות של האדם באלהות. באופן פלאסטי אפשר לתאר את העולם כמעגל של: אור ישר, צמצום, רשימו; אור חוזר, צמצום, רשימו. תיאור זה שנתייחד בקבלת האר"י לבריאת העולמות, הוא תיאור מבנה נשמת האדם, תהליך החשיבה, דרך ההתנהגות המוסרית — העבודה הדתית והרגשית, והדיאלוג המתנהל על ציר היחסים בין האדם לאלהים, האהוב לנאהב.

זוהי תפיסה של מחזוריות מעגלית קוסמית ומיסטית שבונה בדרך של אהבה ויצירה, סולם עלייה ספיראלי שראשו בשמים. אגב כך משתנים מונחים ותפיסות רבות בראיית העולם הקבלית, כמו למשל תפיסת הצמצום, או ראיית מעמדו של האדם בעולם ויצירתו. היצירה האנושית באנלוגיה למעשה האל נותנת לאדם מעמד של יוצר שדיוקנו ויצירתו (מעשיו, עבודתו ואהבתו) קבועים בכסא הכבוד, בראש הסולם הספיראלי שקדקודיו מתהפכים. האדם הוא המרכיב החשוב ביותר בתהליך הקוסמי, בשרשרת האינסופית של ההשתקפויות העוברות דרכו.

כל אדם הוא "רוחני-שכלי" בתוך שרשרת ההווה. אין כאן העתקה או הפנמה של האלהות לתוך נפש האדם, אלא הענקת מעמד של 'רוחני' לנשמת האדם, ממש כמו

— אנשים. היצירה
הדתית ששואפת
סולם¹⁹ (או שרשרת
לאכים היורדים הם
או לנו מן הדיבורים
עולים מפיו בדמות

המפגש בין ההשגה
מתקיים ברצוא ושוב.
ת רישומו, את הזרע
שהוא בורא) נטבעים
מכח אותם מעשים

הה היא אקט של חיזור
שימו" שנשאר מאותו
הוב שרישומו ודיוקנו
וען הרשמים והרגשות

ז שאכתוב כחיבור שלי על
גידון שכן הוא האמת כמו
קשים ... כי זמנין דמשתכחא
נשמתי" (עמוד העבודה, א

י. לקוטי אמרים, לעמבערג

ישראל בהגות היהודית בעת

ז, מהד' מרגליות (תל-אביב
ק'ן עמה ... איהי שלם. והנה

לאכים, והמה עולים דרך חוט
יורד דרך אותו החוט" (יסוד
המלאך שלו מגלה לו נסתרות
סמני" (שם שם). על המקורות
שלי.

לקין ביה מלבא ורוחין דאוריא
אדם נושב ויוצא ההבל ממנו
כ"ה, ט ע"ב). כל אלו ועוד הם
של בית רבן" (שבת קיט ע"ב).
שאמר הראני נא את כבודך (שמ'
בו כמו ידיעת אחת מן האנשים
י ח' פדיה.

23 האור החוזר והאובדן קשורים בחוסר היכולת להכיל את האהבה הגדולה, יחד עם חוסר האפשרות לתת הכל — מה שהוא טראגי לא פחות. ר' ברוך מסביר את המצב הזה במשל האייל העומד על שפת הנהר ורואה את דמותו הנשקפת ואינו יכול להתחבר עמה. הוא אינו יכול לבטא את אהבתו ונשאר עקוד ביקדת אש אהבתו העצומה המאכלת אותו, ואשר השריפה על קידוש השם צוננת לעומתה. ראה את פירושו המדהים לעקידה (עמוד העבודה, קמו ע"א — קנ ע"ב, ועוד בפרק על העקידה בעבודתי). זיהוי ההכרה עם הרשימו ("רשימו שהוא ההכרה") נעשה גם ע"י ר' מנחם מנדל מוויטבסק (לקוטי אמרים, לעמבערג תרע"א, נב ע"ב). מקבילות אחרות לכך ובכתבי ר' ברוך ראה בעבודתי עמ' 115. "ראף בהתרחקו מנגדו ישאר הדיוקן בלבו הנקרא רשימו בכתבי האריז"ל, ובהתוספ' לראותו פ"ש [פעם שניה] אז מכירו ותשוקתו ואהבתו גדולה אליו מאוד ... כן יהיה הדיוקן הנחקק בלבו אשר ע"ז מכירו אח"כ זה נקרא הכרה" (לקוטי יקרים, לעמבערג תרכ"ה, כ ע"ב).

לספירות. התארים: אינסופי, נצחי, חפשי ... חלים עליה. התיקון איננו התכוונות לבחינה מסוימת אלא לימוד ויצירה.²⁵

היצירה מתקיימת בכמה רבדים:

- א. יצירה של המחשבה בדרך של השכלה ולימוד;
- ב. תבנית מחשבתית שמיושמת בחומר (בניין או ציור). במקרה כזה היצירה מקובעת בחומר ואינה מתפתחת (אלא במדה שהיא משמשת מסד ליצירה נוספת). היצירה הרוחנית של חידושי תורה עדיפה על סוג יצירה זה בהיותה ממשיכה דו-שיח אינסופי²⁶ בין הרב, התלמיד ואלוהים;
- ג. יצירת יש מאין — היא בריאת העולם — המחשבה יוצרת את החומר. אלוהים חושב והעולם נברא.²⁷ המקבילה לבריאה כזאת אצל בני האדם היא יצירת הגולם.²⁸

דרך הלימוד

כיצד מתבצע תהליך היצירה, מה הם המאפיינים של המחשבה — תכונות המחשבה, ומה הן ההשלכות המעשיות לגבי צורת הלימוד והנהגות הלימוד?
 המיתוס הסקסואלי של האר"י, על-פי פרשנותו של ר' ברוך, הוא תיאור דרך הלימוד באופנים שונים:

א. "זיווג אורות מולידים אור חדש. עד"מ [על דרך משל] אדם לומד הקדמה אחת באיזה

25 "המגע הבלתי אמצעי עם האלהות היה חשוב לחסידים יותר מאשר הידע הטכני המורכב של קבלת האר"י". אידל (לעיל הערה 5), עמ' 329.

26 האינטרס הוא בתהליך, או בדרך, ולא במטרה. מבחינה זו מעניין להשוות את דברי ר' ברוך לפילוסופיה של שלמה מיימון ששהה אף הוא בתקופה מסוימת במחיצתו של המגיד.

27 "אבל הענין הוא שכל הגשמיים והר' יסודות נתהוו בחפץ ורצון האלוה מאין המוחלט שכאשר עלה במחשבת הבורא ית' שיהיו ד' יסודות בעולם תיכף היו כמ"ש כי הוא אמר ויהי, ואמר פירושו מחשבה. ר"ל, תיכף שחשב הבורא על איזה דבר שיהיה, תיכף נתהוו הדבר" (עמוד העבודה, נט ע"ג).

28 יצירת הגולם איננה נזכרת בכתביו, והובאה כאן רק לשם המחשה והקבלה. ולענין בריאת העולם ראוי לציין כי החומר במחשבתו של ר' ברוך מקוטוב איננו התעבות בתחתית שרשרת הרוחניים, אלא הוא יסוד שונה בתכלית שאין לו שום חיבור עם הרוח. בנקודה זו הוא חולק על ר' שבתאי שפטל הורוויץ: "ובעל השפע טל דחק עצמו ליישב זה היאך יתהוו גשמי מרוחני" (עמוד העבודה, נט ע"ב), "והנה לפי דעתו מפרש המאמר שאמרו המקובלים כי השתלשלות הרוחניים היה ממדרגה למדרגה עד שהגיע הדבר אל הגבול והגשמות, סובר בעל שפע טל כי הגשמות נתהוו ונילוש ממדרגה התחתונה שברוחניות ... והנה דברים אלו בדויים הן מן הלב בדרך השערה ודוגמא בעלמא" (שם ע"ג). הויכוח של ר' ברוך עם ר' שפטל הורוביץ הוא ענייני לחלוטין, ובמקום אחר ולעניין אחר הוא כותב "ואעתיק דבריו הנחמדים בענין שאנו עסוקים בו" (שם, ס ע"ב). וראה א' גוטליב, מחקרים בספרות הקבלה (תל-אביב תשל"ו), עמ' 59-87. כאן נשברת שיטתו המוניסטית-אידאליסטית, ונכנסת השניות של חומר ורוח שהיא יסודית מאוד. חיבור החומר והרוח יתכן רק בדרך של "הרכבה שכניית" (כלומר, הם יכולים להימצא רק בשכנות), ולא להתחבר "מזגיית" (עמוד העבודה, ביאור מלות זרות, ד ע"ד). הדיבוק ה"רוחני" הוא הרכבה מזגיית: "דבוק שני נפשות האוהבים ... הוא יותר דבוק עצום מדבוק הגוף לנשמה ... כי אין הגשם חוצץ בפני דבוק רוחני ... כי הנפשות מתאחדות ומייחדות ומתמזגות ומתדבקות זו בזו באחדות נמרץ" (שם, ריו ע"א). יש כאן שימוש מודגש בפעלים: איחוד, ייחוד מיווג והתדבקות, בניגוד לדעת שלום המדבר על דביקות שהיא "ייחוד", כלומר, "ריכוז המחשבה ע"י איחוד כל כוחותיה לעבר נקודה מרכזית אחת" (ג' שלום, דברים בגו, תל-אביב 1975, עמ' 336).

ספר ואח"כ מולידים אור ב. סינתזה בין סותרות זו אח לגבי התולדה ... ומפני התג זיווג של חומה ג. הוא שכל עמו תהליך היצירה ו — "רוחניים שכליין שכל האב לשכל הב התלמיד ע"י צמצום התלמיד נדבק בשכל חדשה תוך כדי לימוד תהליכים²⁹ ופורמולו הוא תוצאה של הם הלוריאניים בתבנית הלימוד מתפרש מ הברקות, "זיווגים" או

29 ר' ברוך מתייחס למה אירגס (מהר"ר הורודצ "משל המורה החלמי" החסידות, סיני, שנת 1970) ועוד בדרשותיו בניסן נברא העולם וחוו להאין ... בכדי שהבין לשכל הרב בכדי שיע"י משפיע זה נקרא אור ית בחינות הריצין מה ששכ שהעולמות מדבקים עצ מלשון הריצין". כמו כנת ע"פ מבנה זה את המיש אפשר להביא לכך דוגמא הלוריאניים: הכלי נעשה ברוך מצטט מספרו של בטישה והכאה" (עמוד ה א"ס ע"י צמצום עצום העבודה, עג ע"א). בסטיו העולם בא מלאך וסטוד ע"ב; עג ע"ב). ובאופן אף עושיך" (ישע' נד ה). הטק עיקר האור והחסד שברוח

ספר ואח"כ לומד הקדמה אחת במקום אחר ... חיבור זיווג ב' ההקדמות זה לזה מולידים אור חדש" (עמוד העבודה, קלא ע"ב);

ב. סינתזה בין התיזה לאנטיתזה. מ"שני הקדמות אמיתיות ומקובלות, ובאמת הן סותרות זו את זו, מוכרחים אנו להמציא עוד הקדמה אחת שלישית ... כדמות אב וכן לגבי התולדה הנולדת" (שם). "שני כתובים המכחישים זא"ז ... הם כדמות זכר ונקבה ... ומפני התנגדותם מולידים תולדה בהזדווגותם ביחד" (יסוד האמונה, פב ע"א);

ג. זיווג של חומר וצורה. "בחי' השכל שלנו בכלל חומר, והצורה של המדרגה הגבוהה הוא שכל עמוק יותר ... בחינת נקיבה שמקבלת מן הזכר" (עמוד העבודה, שם).²⁹

תהליך היצירה המחשבתית האחרון הוא תהליך של אינטראקציה בין ישויות שכליות — "רוחניים שכליים" אשר האחד כולל ומקיף את השני — והיחס ביניהם הוא יחס שבין שכל האב לשכל הבן או הרב והתלמיד, שהוא דינמי ורב-כיווני. השפע שמשפיע הרב על התלמיד ע"י צמצום דבריו במשל והסבר, מביא את שניהם להשגה גבוהה יותר. שכל התלמיד נדבק בשכל הרב ומתאחד אתו, וגם לרב שצמצם את שכלו מתווספת הבנה והשגה חדשה תוך כדי לימודו. יש כאן זיקה הכרחית בין הרב והתלמיד.³⁰ אנו רואים איך מושגים, תהליכים³¹ ופורמולות לוריאניות מקבלים כיוון אחר לגמרי במחשבה החסידית. החידוש הוא תוצאה של הבנה חדשה של מהות הרוחניים — ביאור והפשטה של המושגים הלוריאניים בתבנית של הרב והתלמיד — והדגשת מיתוס האצילות.

הלימוד מתפרש מתוך אנלוגיה לתהליך האצילות. חידושי התורה שעולים בדרך של הברקות, "זיווגים" או היקשים לוגיים, אינקובציה מחשבתית — "עיבור" ו"לידה", הם

תכונות לבחינה
היצירה מקובעת
היצירה הרוחנית
וינסופי²⁶ בין הרב,
ומר. אלוהים חושב
הגולם.²⁸

זנות המחשבה, ומה
א תיאור דרך הלימוד
וד הקדמה אחת באיזה
הטכני המורכב של קבלת

29 ר' ברוך מתייחס למה שנאמר בספר מבוא שערים, שער קליפת נגה, פ"ו. והובא במבוא פתחים לר' יוסף אירגס (מהר" הורודצקי, ברלין תרפ"ז, שהיא דפוס צילום של מהד' אמשטרדם תצ"ו), ס ע"ג.

30 "משל המורה והתלמיד מהווה אצל ר' ברוך מרכז השיטה" (ש' רונברג, ר' ברוך מקוסוב וראשיתה של החסידות, סיני, שנה נח, כרך קטז, תשנ"ה, עמ' קעט). כך גם אצל המגיד ובספר קדושת לוי (פרשת כי תשא) ועוד בדרשותיו לראש השנה באנלוגיה לאצילות העולמות: "יבואר בגמרא (ר"ה י ע"ב) חד אמר בניסן נברא העולם וחד אמר בתשרי וכו'. הכלל הוא השי"ת משפיע תמיד שפע ויש שהעולמות חוזרים להאין ... בכדי שהבורא ית' יצמצם הרב את שכלו איך ללמוד עם התלמיד כפי בחינתו. עד"מ שכל התלמיד עולה לשכל הרב בכדי שיע"ז יצמצם הרב את שכלו איך ללמוד עם התלמיד כפי שכלו. והנה זה שהקב"ה משפיע זה נקרא אור ישר ... וזה שהעולמות מדבקים עצמו על כל אחד ואחד כפי בחינתו. והנה זה שהקב"ה משפיע זה נקרא אור ישר ... וזה שהעולמות מדבקים עצמם כנ"ל אז הוא למעלה בחי' הריזון וזהו שאנו אומרים בר"ה היום הרת עולם מלשון הריזון". כמו בכתבי ר' ברוך מקוסוב, גם דרשה זו משתמשת במבנה של הרב והתלמיד, ומפרשת ע"פ מבנה זה את המינוח הלוריאני שמתאר את האצילות.

31 אפשר להביא לכך דוגמאות רבות. כך, למשל, מתוארת יצירת הכלים מתוך התייחסות הדוקה לטקסטים הלוריאניים: הכלי נעשה ע"י הכאת אור באור: "אין הכלי נעשה רק ע"י הכאת אור המקיף בפנימי נר' ברוך מצטט מספרו של ר' יוסף אירגס, מבוא פתחים, לב ע"א] ... וכשעילה משפעת לעלול זהו נקרא בטישה והכאה" (עמוד העבודה, קצו ע"א). הכלי נעשה ע"י צמצום: "וכל הכלים נאצלו מאמיתת אור אי"ס ע"י צמצומים עצומים ... שאין הכלי יכול לסבול אורו הבכ"ת [=הבלתי בעל תכלית]" (עמוד העבודה, עג ע"א). בסטירה על פיו נברא האדם: "ומלמדין אותו כל התורה כולה, וכיון שיצא לאור העולם בא מלאך וסטרו על פיו (גדה ל ע"ב) ... ומכניס את הנשמה בתוך הגוף" (עמוד העבודה, קיז ע"ב; עג ע"ב). ובאופן אחר ניתן לומר שהיצירה היא בעילה. היא אקט חזק של בטישה, "כי בועליך עושיך" (ישע' נד ה). הטקסטים הלוריאניים מתפרשים ע"י ר' ברוך כהליכים של יצירה ולימוד. "כי עיקר האור והחסד שברוחניים העליונים הוא ענין השגה שלימה" (עמוד העבודה, עג ע"א).

ת דברי ר' ברוך לפילוסופיה
מאין המחלט שכאשר עלה
ויהי, ואמר פירושו מחשבה.
גד העבודה, נט ע"ג).
ה. ולענין בריאת העולם ראוי
שרשרת הרוחניים, אלא הוא
על ר' שבתי שפטל הורוויץ:
העבודה, נט ע"ב), "והנה לפי
סמדרגה למדרגה עד שהגיע
ה ונילוש ממדרגה התחתונה
וא בעלמא" (שם ע"ג). הויכוח
לענין אחר הוא כותב "ואצתיק
וליב, מחקרים בספרות הקבלה
סטית, ונכנסת השניות של חומר
בה שכניית" (כלומר, הם יכולים
וד מלות זרות, ד ע"ד). הדיבוק
ו יותר דבוק עצום מדבוק הגוף
מתאחדות ומייחדות ומתמזגות
גש בפעלים: איחוד, ייחוד מיזוג
זמר, "ריכוז המחשבה ע"י איחוד
אביב 1975, עמ' 336).

דרך הלימוד. השהייה או ההריון מולידיים השגה חדשה.³² המחשבה מופרית ומתעברת ועוברת ושוהה.³³ "והשתהות הזמן בהתישבות דעתו נק' בשם עיבור והריון. ולכשיראה לו שציוור שכלו חזק הוא ... נק' בשם לידה, ושם הולד הוא הדעת כי נולד ונתחדש השגה וידיעה ברורה ושלמה" (עמוד העבודה, קח ע"ב).

הצמצום

כלי הביטוי של המהלך המחשבתי שתואר למעלה הם מלות המשל,³⁴ ההסבר או הסיפור שנעשים ע"י הצמצום. המהפך הבולט הוא במושג ה"צמצום". כנגד תפיסת הצמצום כעמעום והחלשה בתיאוריות האימנציה הניאופלטוניות ותפיסת הצמצום כפשוטו בקבלת האר"י,³⁵ הצמצום בתפיסתו של ר' ברוך הוא חידוד והתמקדות, ליטוש ופיסול.³⁶ היצירה האלוהית, וכמוה האנושית, נעשית בדרך של צמצום, עקידה והגבלה. התולדה המחשבתי היא רק קטע ממאגר המחשבות או הפוטנציאל של יוצרה, אולם התהליך המחשבתי או הבריאה איננו "עמעום האמת".³⁷ מבחינה מסוימת ההיפך הוא הנכון. הצמצום הוא ריכוז וחידוד פן מסוים של הדברים, כמו צמצום המבט.³⁸

32 הקונספציה משמעה הריון (לכך משמשת מלה זו באנגלית).

33 הרווחים בין המלים עושים את השיר.

34 ראה בעבודתי, עמ' 70-75.

35 הצמצום בקבלת האר"י הוא פיגוי מקום להאצלת העולמות. בקטע הבא בדברי המגיד, הצמצום בתהליך הלימוד והדביקות כרוך בהיסח הדעת או פיגוי הדעת. מקבילה לכך אפשר לראות במיטיקה הצופית שבה מודגש אופיו החולף של העוה"ז (פנא) והמיסטיקן שואף להגיע לידי פנא (כליון) — ביטול אישיותו באל, כדי לחיות בו חיי בקא (השארות).

36 כך אצל ר' נחמן מברסלב, לקוטי מוהר"ן, ס א, בפירושו לפסוק "פסל לך" (שמ' לד א; דבר' י א).

37 ש' רוננברג (לעיל הערה 30), עמ' קסח. הצגת הצמצום כעמעום האמת אינה לוקחת בחשבון את הדיאלקטיקה או הקצב הכפול של תהליך הבריאה. הבריאה נתפסת כעמעום האמת רק מבחינה אונטולוגית, כאשר כל נברא הוא חלק מוגבל, או פן מסוים של המציאות, אבל לא מבחינה אפיסטמולוגית. תהליך היצירה הוא גם שכלול של היוצר. החשיבה איננה סטטית, היא גם אינה מיכנית, כי הצמצום או ההגבלה אינה דווקא כמותית אלא מכוונת, זוהי התמקדות, והדינמיקה שלה מפתחת ומעלה את השכל היוצר אותה בתוך מערכת השכלים האחרים. התולדה המחשבתי היא קטע של השכל שהוליד אותה, אולם היוצר או החושב הוא בדרגה גבוהה יותר לאחר המצאתה. אין קפאון, הנתונים משתנים וכך גם המסקנות, היצירה היא גם יוצרת, ומעמד היוצר נמדד ביחס לאפשרויות היצירה שלו שהן משתנות. תהליך החשיבה מתחיל תמיד בנקודה אמצעית ספירית-היולית, היוצר נוטל דף חלק, אולם הפוטנציאל שלו משתנה ומשתכלל והוא אף פעם איננו נמצא באותו נהר ועם אותם מאגרי כח.

38 ראה אצל ר' נחמן, לקוטי מוהר"ן, פרשת בא. וכן "כשאדם רוצה להסתכל על דבר שהוא רחוק ממנו, אזי סותם את עיניו, מצמצם ומכווץ את הראות, כדי לכוון אל הדבר הרחוק שרוצה לראות" (שם, סה ג). "סתימת העינים שצריך לסגור ולכוונו אל התכלית ... כי הראות נתפורז" (שם, סה ד). הטכניקה של עצימת העינים באה גם כדי להתגבר על הכאב — להגיע לנקודה היולית של איפוס הרגש — אצל ר' נחמן, ובאופן שונה, כאמצעי של צמצום, סינון וריכוז, אצל המגיד: "כשאדם במדרגת קטנות או טוב יותר להתפלל מתוך הסידור, ומכח שרואה האותיות מתפלל בכוונה. אבל כשהוא דבוק יותר בעולם העליון, אז יותר טוב לסגור עיניו כדי שלא יבטל אותו הראיה מלהיות דבוק בעולם העליון" (אור האמת, הוסיאטין תרנ"ט, עמ' 206. ע"פ הארה זו קבעו מחדשי השפה העברית את המלה 'צמצם' (על כך העירה לי ח' פדיה). שורש המלה היוונית מיטיקה מורה על הסתכלות שבעצימת עינים. כך אמר לי

דביקות המב
ראינו עד עת
האצילות בקו
הפרשנות הזה
הרצנה
שטמיות
להבין פ
כשהתל
באחר -
ומבין ד
[פנים]
בשכלו מ
וכמעט א
בא לתכל
מיתה או
לו אח"כ
במדרגה
למעלה, עד
בתחלה ה
בבחי אבי
הדברים נ
והנה זה הע
אח"כ כשמ
והצירופים ח
נעשה עם הדי
בתחלה נעש
מדבר. ר"ל מי
כעין השינה כ
ליעקב, סי' רה
כי כן הוא בכל הפ
זו, מתחילה בלימוד
ביניהם מוגדרת במונ
ליבס. ר"צ ורבל
היוונית 'לסגור'. פול
לגלות ברבים מה שמי
היא: סגירת החושים
לעניי הרחוק והעולם
מדרש תנחומא, נח פח

דביקות המחשבה

ראינו עד עתה שתהליך החשיבה ודרך הלימוד מתנהגים באופן שבו מתואר תהליך האצילות בקבלת האר"י (על-פי פרשנותו של ר' ברוך מקוסוב). ננסה ליישם את מודל הפרשנות הזה על דרשה של המגיד שנושאה הוא הדביקות:

הרוצה לחיות ימית את עצמו (תמיד לב ע"א), ואיתא אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה³⁹ שנאמר זאת התורה אדם כי ימות באהל (במד' יט יד), וצריך להבין מה ענין מיתה לכאן. אך הענין מובן דרך משל מלמד שלומד עם תלמידו; כשהתלמיד אינו מבין מה שהרב מלמדו אז הוא עם הדבורים של הרב בכח' אחור באחור ... אמנם אח"כ כשהתלמיד נותן לבו ומשים שכלו בשלימות לדברים האלו ומבין דברי הרב מאוד אז נעשה שמחה ואהבה ואחזה ביניהם והם בבחי' פא"פ [=פנים אל פנים] ... אמנם אח"כ לקח תוכן הענין והסיח דעתו מכל וכל והעמיק בשכלו מאוד עד סוף דקות עיונו וחכמתו, עד אשר אם יקרא אותו אדם לא יענהו, וכמעט אינו רואה אפי' מה שנגד עיניו כי הסיח דעתו מאוד עם תוכן דבר זה עד אשר בא לתכלית הדברים על אמתתם. והנה היסח הדעת הגדול הזה הוא כמעט מעין מיתה או שינה שהיא ג"כ א' מס' מיתה, כי נתעלה כל היותו עד למעלה, ועי"ז בא לו אח"כ מוחין חדשים ... וז"ס [=וזה סוד] צינור הירכיים קודם הלידה שהוא במדרגה התחתונה כאילו אינו ואינו משיג כמעט שום דבר כי נתעלה שכלו עד למעלה, עד שהוליד בשכלו והבין הדברים על אמיתותם כענין השינה כנ"ל ... שהיו בתחלה הדבורים מצומצמים מאוד לפניו, שלא הבין בהרחבה כלל רק היה עמה בבחי' אב"א [=אחור באחור], ואח"כ ע"י היסח דעתו עד למעלה עם תוכן כוונת הדברים נרחבו לו הדברים והבין אותם על בוריים, ונעשה עמהם בבחי' פא"פ. והנה זה הענין הוא ג"כ בדיבורי התפלה, כי בתחלה ... הוא רק בבחי' אב"א, אמנם אח"כ כשמסיח דעתו מכל וכל ונותן לבו לפני מי הוא עומד ומהות הדיבורים והצירופים והשמות והאורות שבתוכם ומתדבק עמהם דביקות נפלא עד מאוד אז נעשה עם הדיבורים פב"פ ונתרחבו לו הדיבורים ... היינו מה שהיה מצומצמים לפניו בתחלה נעשה לו בהרחבה גדולה בסוד נפשט מגשמיות. וזהו לדידי חזו לי מתי מדבר. ר"ל מי שממית עצמו בדיבורי התפילה כנ"ל ... ר"ל ע"י שהסיחו דעתם מאוד כעין השינה כנ"ל ... והמ"י [=והמבין יבין] כי כן הוא בכל העולמות (מגיד דבריו ליעקב, סי' רה).

כי כן הוא בכל העולמות — הדברים מתנהגים באותו אופן. הדרך לדביקות, לפי דרשה זו, מתחילה בלימוד של הרב והתלמיד (או בדיבורי התפילה). הידיעה והאינטראקציה ביניהם מוגדרת במונחים של זיווג. השינה, שהיא מעין מיתה, היא מצב של "עיבור" או

³⁹ ליבס. רי"צ ורבובסקי, בערך 'מיסטיקה' באנציקלופדיה העברית, כותב שהמונח יסודו במלה היוונית 'לסגור'. פולחני המסתורין בעת העתיקה דרשו מהבאים בסודם לסגור את פיהם: אסור היה לגלות ברכים מה שמיועד ליחידי סגולה בלבד. במובן זה המיסטורין הוא איוטרי. משמעות נוספת היא: סגירת החושים בפני כל עניני העוה"ז (תחושות, תאוות, רציות) כדי שהנשמה תהיה פתוחה לעניני הרוח והעולם העליון. מדרש תנחומא, נח פרק ג.

בה מופרית ומתעברת
דוהריון. ולכשיראה לו
ז' נולד ונתחדש השגה

של³⁴ ההסבר או הסיפור
' כנגד תפיסת הצמצום
הצמצום כפשוטו בקבלת
ליטוש ופיסול³⁶ היצירה
לה. התולדה המחשבתית
ל' התהליך המחשבתי או
הנכון. הצמצום הוא ריכוז

ע הבא בדברי המגיד, הצמצום
לה לכך אפשר לראות במיסטיקה
שואף להגיע לידי פנא (כליון)

סל לך" (שמ' לד א; דבר' י א).
האמת אינה לוקחת בחשבון את
פסח כעמעות האמת רק מבחינה
של המציאות, אבל לא מבחינה
איננה סטטית, היא גם אינה מיכנית,
המקדוה, והדינמיקה שלה מפתחת
התולדה המחשבתית היא קטע של
; יותר לאחר המצאתה. אין קפאון.
נמד היוצר נמדד ביחס לאפשרויות
ומציעות ספירית-היולית, היוצר נוטל
ע איננו נמצא באותו נהר ועם אותם

; להסתכל על דבר שהוא רחוק ממנו,
ד הרחוק שרוצה לראות" (שם, סה ג).
ת נתפור" (שם, סה ד). הטכניקה של
ה היולית של איפוס הרגש — אצל ר'
גיד: "כשאדם במדרגת קטנות אז טוב
בוונה. אבל כשהוא דבוק יותר בעולם
ה מלהיות דבוק בעולם העליון" (אור
השפה העברית את המלה 'צמצם' (על
הסתכלות שבעצמת עיניים. כך אמר לי

דביקות המושגת באמצעות "היסח הדעת הגדול" שהוא "צמצום" וריכוז בדברים שמעבר לחושים (עצימת עיניים),⁴⁰ ובעקבותיה "לידה" של השגה חדשה. הדברים שבתחילה היו "מצומצמים לפניו" נפתחים ומתרחבים לו בהארה החדשה. לצמצום יש שתי בחינות: א. איון ופניו הדעת מכל מה שנקלט בחושים (התפשטות הגשמיות); ב. ריכוז בדברים שמעבר לעולם החושי. שתי הבחינות האלו מגדירות את הצמצום אשר בקבלת האר"י מתייחס לתחום האונטולוגי.⁴¹ בדרשה זו הדביקות היא חלק מתהליך הלימוד שהוא עלייה רצופה בסולם של השגות.

דרשה נוספת (דרכי ישרים — הנהגות ישרות לר' מנחם מנדל מפרמישלן, ג ע"ב) מאששת את דרך הפרשנות הזו: "וז"פ [=וזהו פירוש] ואברהם שהוא הצדיק שב תיכף למקומו, ר"ל למקום הבורא שאתמר ממקומו הוא יפן⁴² ומכח זה נגלה לפניו תמיד הדרך זה לעלות לשמים בסולם זה שמוצב ארצה". המקום שאברהם שב אליו הוא "מקום הבורא" בהליכתו בעקבות ההתגלות ורושם ההתגלות: "ואברהם שב למקומו,⁴³ פירוש כשהקב"ה רוצה להיות מורה דרך לאדם התחתון אזי הוא מגלה א"ע [=את עצמו] לאדם ומסתלק מיד, ומי שהוא חכם הוא הולך תיכף במסילה העולה ר"ל בדרך זה וברושם זה שקב"ה הלך, ואז הוא יודע ומורגל תמיד לעלות בזמן שירצה". גם בדרשה זו הדביקות היא חלק מתהליך הלימוד שמאפייניו הם אור ישר, אור חוזר, רשימו וכו'.

אולם דרשה זו מופיעה כאחת האפשרויות של פירוש הדביקות בסופו של טקסט שמציג את הדביקות כניגודו המוחלט של הלימוד. אידיאל אנטי למדני זה מסוכם במלים "הדביקות הוא יותר טוב שבעתיים מהלימוד".⁴⁴ בניגוד לחכמים בדורות הראשונים,⁴⁵ "אנו ששכלינו מעט, אם נתבטל מחשבתינו מן הדביקות השם יתברך ונלמוד הרבה חס ושלום נשכח יראת השם מאתנו ... לכך צריך למעט בלימוד ולחשוב תמיד בגדולת הבורא יתברך".⁴⁶ נראה אם כן שדרכי הדביקות הן שונות ומגוונות והן קיימות זו לצד זו באותו ספר ובאותה דרשה.⁴⁷

אם נתרכז בדרך הדביקות החסידית האנטי למדנית המוצגת בכתבי ר' ברוך מקוסוב, נראה שיש כאן קפיצה.⁴⁸ לא נוכל ליישם את מודל הפרשנות על דרך ההקבלה לאצילות הלוריאנית, אבל נוכל להבחין בחידוש שבתפיסת הקפיצה "ברצוא ושוב", וזו מובנית בשיטה וקשורה לתפיסת "מהות הרוחניים": מהיותו "רוחני-שכלי", נשמתו של האדם ותכונת מחשבתו הן מיוחדות במינן. "בכל מקום שמחשבתו של אדם מתפשטת, שם הוא

40 ראה הערה 38.

41 ראה הערה 35.

42 מתוך תפלת קדושה. זהו האור החוזר המשאיר את רישומו. נראה לי לפרש: 'יפן' — מלשון פניו מקום (ולא ע"פ הנוסח: 'הוא יפן אל עמו' — לשון פנייה), במקביל לפניו הדעת בטקסט הקודם.

43 ברא' יח לג.

44 לקוטי אמרים (לעמבערג תרע"א), כז ע"ב.

45 חכמים בדורות הראשונים הגיעו לדביקות בדרך הראשונה, בתוך הלימוד עצמו. הדביקות אצלם היתה חלק מן הלימוד ולא ניגודו. וראה גם ע' אטקס, תנועת החסידות בראשיתה (תל-אביב תשנ"ח), עמ' 99-89.

46 דרכי ישרים (זיטאמיר תקס"ה), ד ע"א.

47 פנים רבות לחוויה המיסטית ולנבואה, והקדשתי לכך פרקים בעבודתי.

48 קפיצה כזאת היא עושה במעבר ממינוח שכלתני לתחום הרגש והאקסטזה.

עיקר מציאותו
ע"ד.⁴⁹ המחש
אחר המחשבה
יש כאן שתי
נמצא במקום ש
לסותר אחר שדו
איזה מין סחורה
בעיר ברעסלא, ח
שהוא בכבוד רק
חיותו ומציאותו,
טפל אל הנשמה
המחשבה קוש
אחד מתפשטת הם
הבורא ... הרי כבר
המהפך בתאור ה
מהותה.

ויחשוב תמיד
בו ית' ובעול
לדבר מעניני
שהולך לחץ
תמיד בעולם
הולך בדרך כ
וכמו ששפנו
בענין העוה"ז
לדבק עצמו בו

49 ר' אליאור (ד' יוסף

המקור לאמרה זו בו

(מגיד פישורים, ירוש

50 ראה בעבודתי באר

בניסוחים שונים. רש

הדברים הוא כאן, כס

בכתבי החסידים הרו

והדרשה מתרחבת וס

למשל היא הדרשה ת

את מקורותיו. ואולי

החסידים הראשונים.

51 באותו מקום מביא ר' ב

בעלמא רקשוט, ואצ"ל

רקשוט. כלומר, מציא

52 את קפיצת המחשבה ש

דבר שיהיה, תיכף נתח

עיקר מציאותו⁴⁹ (עמוד העבודה, קפו ע"א), ו"עיקר עצמותו היא מחשבתו" (שם, קפו ע"ד).⁵⁰ "המחשבה הוא הפועל העיקרי והאמיתי אצל האדם" (שם, רו ע"ב), ו"הכל הולך אחר המחשבה" (שם, ריא ע"א).

יש כאן שתי קביעות: 1. האדם הוא יצור חושב שהמחשבה היא עיקר עצמותו; 2. האדם נמצא במקום שמחשבתו נמצאת. כלומר מציאותו נקבעת ע"י המחשבה. "והמשל בזה לסוחר אחד שדרכו ... לילך ... לעיר ברסלא על יומא דשוקא, אז נמלך ומתיישב במחשבתו איזה מין סחורה יוליך לשם ... והנה זה האיש בשעה שמחשב כן, הרי הוא באותה שעה בעיר ברסלא, ואע"פ שאנו רואין אותו לעינינו פה בבראד ... ואין שייך לומר על זה האיש שהוא בבראד רק מחשבתו היא בברסלא, שאין שייך לומר רק על המחשבה שהיא עיקר חיותו ומציאותו, אבל להיפוך יצדק היטיב מלת רק לומר ... רק גופו הוא בבראד ... כי הוא טפל אל הנשמה" (עמוד העבודה, קפו ע"ב — קפו ע"א).⁵¹

המחשבה קושרת את האדם למציאות והיא החיבור שלו ודביקותו באלוהים. "ברגע אחד מתפשטת המחשבה על אלף פרסאות או יותר הרבה, וכמו כן אדם שחושב בגדולת הבורא ... הרי כבר הוא אצל הבורא והבורא הוא אצלו והוא עם הבורא" (שם, קפו ע"א).⁵² המהפך בתיאור הדביקות קשור לתכונת ההמראה והדילוג של המחשבה הנובע מעצם מהותה.

יחשוב תמיד לדבק עצמו בבורא ית' באהבה גמורה ... ותמיד יהיה מחשבתו דבוקה בו ית' ובעולם העליון וזה פירוש הפסוק ומן המקדש לא יצא (ויק' כא יב), כשצריך לדבר מעניני עוה"ז יהי' מחשבתו שהוא הולך מעולם העליון למטה כמו אדם שהולך לחוץ ודעתו לחזור תיכף ובעת הליכה חושק מתי יחזור לביתו. כך יחשוב תמיד בעולם העליון ששם ביתו העיקרי. וזהו שאמר דוד לשלמה בנו: הנה אנכי הולך בדרך כל הארץ (מל"א ב ב) ... והנה ידוע דכל הארץ הוא הקב"ה ושכינתיה וכמו ששפעו ית' כתוב והחיות ברצוא ושוב (יחז' א יד) כן יהיה בדרך הזה לעיין בענין העוה"ז וישוב תיכף למקומו ... וכשלומד צריך לנוח מעט בכל שורה כדי לדבק עצמו בו ית' ואע"כ צריך ללמוד ואע"פ שבשעת הלימוד א"א לדבק עצמו בו

49 ר' אליאור (ר' יוסף קארו ור' ישראל בעל שם טוב, תרביץ, סה (תשנ"ו), עמ' 671-709) מצאה את המקור לאמרה זו בדברי ר' יוסף קארו: "כי בדרך טבע במקום שהוא חושב ומהרהר שם נדבקת נפשו" (מגיד מישרים, ירושלים תש"ך, עמ' נו).

50 ראה בעבודתי באריכות בפרק על דביקות המחשבה (עמ' 81 ואילך). ר' ברוך חוזר על רעיון זה בניסוחים שונים. רעיון זה הובא בשם הבעש"ט ונוסח ע"י המגיד ואחרים, אולם הנוסח הראשון של הדברים הוא כאן, בכתבי ר' ברוך מקוסוב. קטעים רבים על תכונות המחשבה והנהגות הלימוד שנרפסו בכתבי החסידים הראשונים ובצואת הריב"ש מובאים בכתביו בשמו, כאילו היו דבריו המקוריים, והדרשה מתרחבת ומתפתחת סביבם. כלומר, הם חלק אינטגרלי מן הדרשה ואינם תוספת מאוחרת (כך למשל היא הדרשה הזו). אינני באה לקבוע מי מחברם של הדברים, וחשוב לומר שר' ברוך מקפיד לציין את מקורותיו. ואולי אפשר להניח שהיה מעין "מצע רעיוני" משותף או הנהגות שהתקבלו בחוג החסידים הראשונים.

51 באותו מקום מביא ר' ברוך ראייה נוספת: "כשאדם נפטר ומת ומושכב על הארץ אומרים בני אדם שהוא בעלמא דקשט, ואע"פ שאנו רואים אותו כאן בהאי עלמא ... נשמתו ומחשבתו הם כבר בעלמא דקשט". כלומר, מציאותו היא במקום שנשמתו ומחשבתו נמצאות, ולא במקום שגופו נמצא.

52 את קפיצת המחשבה שבכאן אפשר להקביל לתיאור הבריאה יש מאין: "תיכף שחשב הבורא על איזה דבר שיהיה, תיכף נתהוה הדבר" (עמוד העבודה, נט ע"ג).

ורכז בדברים שמעבר
הדברים שבתחילה היו
זם יש שתי בחינות: א.
זת): ב. ריכוז בדברים
זם אשר בקבלת האר"י
ליך הלימוד שהוא עלייה

נדל מפרמישלן, ג ע"ב)
| שהוא הצדיק שב תיכף
גלה לפניו תמיד הדרך זה
אליו הוא "מקום הבורא"
קומו,⁴³ פירוש כשהקב"ה
צמו] לאדם ומסתלק מיד,
ישם זה שקב"ה הלך, ואז
יביקות היא חלק מתהליך

ת' בסופו של טקסט שמציג
למדני זה מסוכם במלים
| בדורות הראשונים,⁴⁵ "אנו
ך ונלמוד הרבה חס ושלוש
שוב תמיד בגדולת הבורא
הן קיימות זו לצד זו באותו

נת בכתבי ר' ברוך מקוסוב,
על דרך ההקבלה לאצילות
"ברצוא ושוב", וזו מובנית
"שכלי", נשמתו של האדם
של אדם מתפשטת, שם הוא

לפרש: יפן' — מלשון פיניו מקום
פיניו הדעת בטקסט הקודם.

הלימוד עצמו. הדביקות אצלם היתה
| בראשיתה (תל"אבי תשנ"ח), עמ'

נבדתי.
האקסטזה.

ית'. שהתורה מצחצח נשמתו ... ואם לא ילמוד יבוטל דבקתו. ויחשוב כמו בעת השינה אינו יכול להשיג דבוק וכן כשנופלין המוחין שלו ולא יהי' שעת הלימוד גרוע מהן (עמוד העבודה, רכ ע"ב).⁵³

הדביקות היא מצב שאינו יכול להתמיד, ה"ירידה" ממצב זה היא כורח שמקורו בטבע האנושי.⁵⁴ הבעש"ט פירש את הפסוק ביחז' א יד: "והחיות רצוא ושוב" כי החיות הרוחנית פועלת לסירוגין. "כח החיות אי אפשר לממשו ולהיות מודעים לו ברצף אחד".⁵⁵ הדביקות נעשית תוך התרוצצות בין רבדים שונים של מציאות: העולם העליון, הדביקות והמנוחה מצד אחד, והעוה"ז, הלימוד והשינה מצד אחר. מצב המנוחה לבדו הוא בלתי אפשרי, כמו שתענוג תמידי אינו תענוג.⁵⁶ השינה והלימוד הם ההפסקות בדביקות ויחד עם זאת הם תנאי ומסגרת למדיטציה. הפן החיובי של המוות והשינה הוא סילוק הגורם המפריע של נתוני החושים.⁵⁷ המגיד, בדרשה למעלה, מזהה אותם עם הדביקות עצמה. "והנה היסח הדעת הגדול הזה הוא כמעט מעין מיתה או שינה שהיא ג"כ א מס' ממיתה, כי נתעלה כל חיותו עד למעלה".⁵⁸ ואולם בתפיסת הדביקות המוצגת בקטע האחרון, השינה והלימוד הם הניגוד והתנאי לדביקות כשם שהעיבור הוא תנאי ללידה. צריך להבחין בין השהות שהמחשבה עושה לצורך הלימוד ("עיבור") לבין השהות שהלימוד הוא לצרכה, כלומר, הדביקות. יש כאן שני מהלכים: לימוד ודביקות, הדביקות היא התכלית אבל אין לה מבנה מסודר של לימוד, ואין לה קשר לתוכן הלימוד, אין כאן טיפוס בשלבי הסולם, אלא המראה "בבת אחת", "תיכף".

53 דרשה זו מופיעה בספר צואת הריב"ש (זאלקווא תקנ"ד), י ע"ב — יא ע"ב; אור האמת (הוסיאטין תרנ"ט), עמ' 196-197, שהוא תורת המגיד מכתבת ר' לוי יצחק מברדיטשוב (הוא המקור לכל תורות המגיד המוכרות לנו החל מספר מגיד דבריו ליעקב, קארעץ תקמ"א. כך ע"פ ר' ש"ץ בהקדמתה למהדורת מגיד דבריו ליעקב, ירושלים תשל"ו, עמ' יד-כג). וכן בספר דרכי ישרים — הנהגות ישרות לר' מנחם מנדל מפרמישלן (זיטאמיר תקס"ה), ב ע"ב — ד ע"א; לקוטי אמרים לר' מנחם מנדל מויטבסק (לעמבערג תרע"א), דף כז. על דרשה זו עיין ר' ש"ץ, החסידות כמיסטיקה (ירושלים תשכ"ח), עמ' 157-167; ד' גריס, ספרות ההנהגות (ירושלים תש"ן), בפרק הרביעי, עמ' 161 ואילך, 311. וראה בעבודתי, עמ' 84-85, 96-97, ושם גם על השוואת השינה ללימוד, עמ' 212-223.

54 "אי אפשר להיות תמיד קבוע בבחינות הביטול [=הדביקות], כי אם כן יצא מגדר אנושי. וע"כ מוכרח שיהיה הביטול בבחינת רצוא ושוב" (לקוטי מוהר"ן, סה ד).

55 שלום (לעיל הערה 28), עמ' 341.

56 מגיד דבריו ליעקב, ירושלים תשל"ו, עמ' 113. מקומות נוספים ראה בעבודתי, עמ' 227, 238. זוהי תפיסה חדשה ומהפכנית במחשבה החסידיית אף שנוסחה כבר אצל הרמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג, פרק כד: "כי היציאה מן הטורח אל המנוחה יותר ערבה מההתמדה על המנוחה"; ואצל מייסטר אקהארט: "שהרי רב יותר העונג של היציאה מן הטורח אל המנוחה, מזה של השרוי במנוחה מתמדת" Expositio libri Genesis 263; LW I 405, 5-406, 6 וראה י' שוורץ, השפעתו של ס' מורה נבוכים על כתביו המאוחרים של מייסטר אקהארט, ירושלים תשנ"ו, עמ' 255; ובכתבי פילוסופים אחרים לפני כן, ראה י' ליבס במאמרו בחוברת זו, הערות 56-58.

57 זוהי השינה של הגוף. השינה של הנשמה היא החטא. זהו מצב שיש להתעורר ממנו. ההתעוררות מן החלום שהוא העולם הזה היא הדביקות שהיא באופן פרדוקסלי גם כן מעין מוות או שינה או חלום. ואפשר לומר שחלומו של הנביא הוא התעוררות מתרדמת החיים בעוה"ז. על כך בהמשך.

58 מגיד דבריו ליעקב, רה.

השינה כחשיב
הקשר הבלתי
הקשר אחר
נעשה לא רק
בגלל תודעת
היות שהנש
הם הספירות
מתרחשות בגבול
של זמן. הנשיה
החלום. מתוך
מכתיב מצד אחד
לחלום, ומהיכח
כלל כשאקין דהי
להתעורר, לחיות
של "רוחניים שכל
פעיל שכלי ורגשי,
היא אחד היסודות
תפיסת המציאות
החיבור עם חיי הא
סימב נצחי. הרילונג
הקביעה האקוסמיסט
יותר משהיא גוררת
דריסת רגל במציאות
ההבנה החדשה ש
שכליות שהאינטראק
התוכנות חדשות שמג

59 לדעת נ' שלום, הטורח
שהוא מעבר להשגת
שהוא מעל לכל הבנה,
המחשבה הופכת לרגע
ימים — כינוי מקובל
היסוד הקוריאטיסטי, ה
התמסרות נמודה ופס
השם).

60 לפי התפיסה האקוסמיסט
מציאותו של אלוהים
באוטוביוגרפיה של שלם
זה נתגבש בתחילת המא
ברנמן, הפילוסופיה של

61 לפי התפיסה האקוסמיסט
מציאותו של אלוהים
באוטוביוגרפיה של שלם
זה נתגבש בתחילת המא
ברנמן, הפילוסופיה של

השינוי בחשיבה על אלוהים, העולם, החיים והמוות

הקשר הבלתי אמצעי הזה בתהליך העבודה הדתית הופך את האל הלוריאני לאל אישי שהקשר אתו הוא קשר של מחשבה שהופך להיות קשר אמוציונלי של ידיעה. מהפך זה נעשה לא רק בגלל אופיו הבלתי מושג של האוביקט הנאהב כפי שסבר שלום,⁵⁹ אלא בעיקר בגלל תודעת ההיכללות בו. תפיסה זו היא מפנה מיסטי אקסטטי ששיאו בקידוש השם. היות שהנשמה היא נצחית-חפשית ואינסופית, נעשית העבודה הדתית בזמן וב"מים" שהם הספירות או הנצח, מתוך התעלות הנשמה וחיבורה עם מקורה. כל עשייה גשמית מתרחשת בגבולות הזמן העכשוי והמציאות של העולם הזה, ולכן היא חסרת ערך ובזבוז של זמן. העשייה האמיתית מתרחשת ב"מים"⁶⁰ ולא ביום-יום שממשותו היא כממשות החלום. מתוך התפיסה שהעולם הוא חלום באה הדרישה להתעוררות. חוסר ממשותו מכתוב מצד אחד אדישות או שוויון נפש למה שמתרחש: "והנה ידענו שהעוה"ז דומה לחלום, ועוה"ב דומה להקיץ... ולמה אדאג על זה שמכין אותי בחלום כיון שלא יכאב לי כלל כשאקיץ דהיינו לעוה"ב" (עמוד העבודה, רט ע"א). אולם מצב זה מכתוב את הצורך להתעורר, לחיות באופן האינטנסיבי ביותר במציאות הממשית הנחשבת, בעולם הממשי של "רוחניים שכליים". גם ההקבלה לתהליכי האצילות של קבלת האר"י מכניסה יסוד פעיל שכלי ורגשי, או במלה אחרת: "התעוררות" ליצירה ולעבודה הדתית. ההתעוררות היא אחד היסודות החשובים ביותר במחשבה החסידית.

תפיסת המציאות כחלום מולידה את האקטיביזם⁶¹ — ההתעוררות מן החלום, או החיבור עם חיי האלוהים דרך הבנה ויצירה של דברים שיש להם מימד שמעבר לדברים, סימד נצחי. הדילוג בין שתי רמות של מציאות הוא שמאפשר את האיוון וההליכה הנכונה. הקביעה האקוסמיסטית שהעולם הוא חלום לעומת מציאותו היחידה הממשית של אלוהים, יותר משהיא גוררת אחריה הערכה שלילית של המציאות הארצית, היא קובעת שלאדם יש דריסת רגל במציאות הממשית, הוא שותף באלהות, הוא חלק ממנה.⁶² ההבנה החדשה של "מהות הרוחניים" תופסת את העולם כעולם של ישויות רוחניות שכליות שהאינטראקציה ביניהן — רגשית ושכלית — מולידה בחיבור אירוטי יצירות וחוכנות חדשות שמגביהות ועולות בסולם ההשגה. בעולם כזה, לאדם כישות רוחנית-

59 לדעת ג' שלום, הטונספורמציה של המחשבה לרגש בעת תהליך הדביקות קשור לאופי מושא הדביקות שהוא מעבר להשגת השכל, ולכן לקשר אינטימי עם מושא זה: "המחשבה השקועה בהתבוננות באור שהוא מעל לכל הבנה, מאבדת את אופייה המוגדר כפעולה אינטלקטואלית ע"י עצם מעשה הדביקות, המחשבה הופכת לרגש". (שלום, לעיל הערה 28, עמ' 340).

60 ימים — כינוי מקובל לספירות.

61 היסוד הקוואיטיסטי, הפסיכי, שבדביקות מתבטא רק בשלב האחרון, שבו האיחוד המיסטי נעשה תוך התנסות גמורה ופסיכית לרצון האל, ביטולם וחדלונם של כל רצון ועצמיות, ומות האני (קידוש השם).

62 לפי התפיסה האקוסמיסטית (שר' ברוך נוקט רק לעתים), העולם מאבד את קיומו העצמאי לעומת מציאותו של אלוהים שהוא לבדו נמצא מציאות ממשית. מונח זה מופיע בפעם הראשונה באוטוביוגרפיה של שלמה מימון: חיי שלמה מימון, תל-אביב תש"ב, ספר א, פרק טו, עמ' 239. מונח זה נחשב בתחילת המאה ה-19 בוויכוחים שנתעוררו מסביב לפילוסופיה של שפינוזה. ראה ש"ה ברנמן, הפילוסופיה של שלמה מימון, ירושלים תרצ"ב, עמ' 148, 164.

ו. ויחשוב כמו בעת
שעת הלימוד גרוע

סוד שמקורו בטבע
כי החיות הרוחנית
צף אחד.⁵⁵ הדביקות
ן, הדביקות והמנוחה
הוא בלתי אפשרי, כמו
ו יחד עם זאת הם תנאי
נורם המפריע של נתוני
מה. "והנה היסח הדעת
כי נתעלה כל חיותו עד
וינה והלימוד הם הניגוד
בין השוהת שהמחשבה
כה, כלומר, הדביקות. יש
אין לה מבנה מסודר של
ולם, אלא המראה "בכת

יא ע"ב; אור האמת (הוסיאטין
דיטשוב (הוא המקור לכל תורות
א. כך ע"פ ר' ש"ץ בהקדמתה
ר דוכי ישרים — הנהגות ישרות
; לקוטי אמרים לר' מנחם מנדל
; החסידות כמיסטיקה (ירושלים
, בפרק הרביעי, עמ' 161 ואילך,
ינה ללימוד, עמ' 212-223.
: כן יצא מגדר אנושי. וע"כ מוכרח

ראה בעבודתי, עמ' 227, 238. זוהי
ל הרמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג, פרק
'המנוחה"; ואצל מייסטר אקהארט:
די כמנוחה מתמדת" Expositio libri
ג' מורה נבוכים על כתביו המאוחרים
נאפים אחרים לפני כן, ראה י' ליבס
שיש להתעורר ממנו. ההתעוררות מן
גם כן מעין מוות או שינה או חלום.
ים בעוה"ז. על כך בהמשך.

שכלית יש מעמד של יוצר, והוא נדרש להתעורר מן החלום שהוא שרוי בו, מן התפיסה השגויה של המציאות, וללמוד בדרך של אהבה ביחסיו עם אלוהים ואנשים. הדרישה מן האדם היא פחות אינטלקטואלית ויותר מצד שינוי עמדתו הנפשית. כללי הלימוד מחייבים הכנסת פסקי זמן של התבוננות, ושינוי קצב החשיבה. הם מכניסים את האדם לתהליכים של אינקובציה שבה מתבשלת בתוכו הבנה, ידיעה והרגשה עמוקה יותר של התכנים הנלמדים, שמאפשרת פריצה והולדה של יצירה חדשה, והתחברות עם המקום והזמן האמיתיים. "אם לומד אדם תורה כמאה ימים ... אזי החידושים ההם הם חיים וקיימים לעולמי עולמים. לכן גם הימים קונים מציאות ואיכות קדוש ... מציאות חזק וקיים לעולמי עולמים ... בקול ודיבור והבל של תורה שלו בורא מלאכים, והמלאכים הם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים" (עמוד העבודה, רו ע"א). "במה שבראו מלאכים בחייהם" מקנה לזמן "מציאות קיים מתמיד וחזק".⁶³ העשייה הדתית נותנת לזמן איכות נצחית.

המפנה האידיאליסטי בטרמינולוגיה הקבלית (הפשטת המונחים הלוריאניים), משנה ומחליף גם את מושגי החיים והמוות.⁶⁴ היצירה הרוחנית מקבלת מעמד נצחי בנשמת היוצר והמתבונן. היא "החיים האמיתיים", והעולם החושני הוא בן חלוף, בעדיפות נמוכה, בדרגה של חלום. מתוך השינוי בתפיסת העולם הזו צומחת הדרישה להתעוררות, ודרישה זו משנה את תבניות החשיבה, את ההנהגות, דרכי הלימוד וההתבוננות, ויוצרת את הצורך בהדרכה ובמדריכים רוחניים בדרך להשגה ויצירה.

מצב ההתעוררות הוא שינוי תודעה שמשמעו שינוי המציאות, באשר המציאות היא מה שנתפס בתודעה. החסיד אינו משפיע או משנה את המציאות החיצונית, אלא את עצמו, את הלך מחשבתו, את תפיסתו והבנתו, והמציאות היא מה שנתפס במחשבה. ההתעוררות היא תביעה מאוד אישית שבאופן פרדוקסלי נדרשת למסגרת חברתית רחבה. כך מתנהג מושג זה בבודהיזם:⁶⁵ המדיטציה וההתבוננות דורשות הדרכה, הכוונה של גורו, סביבה של לימוד ("דיבוק חברים", שמקיים את הזיקה של מורה-תלמיד, שכל הכלול בתוך שכל, זה בתוך זה). ההתעוררות היא תביעה ליצירה, והיצירה נולדת בזיקה לזולת.⁶⁶

63 לעומת אלו "שישנים את ימיהם ... כי נשאר עבודתם למטה ואין יכול להתעלות למעלה" (לקוטי מוהר"ן, ס 1). ראה בעבודתי בפרק על הזמן, וכן בזהר ח"ג רלה ע"א על תהל' קד ד.

64 "כי האדם כל זמן שמיום הולדתו לא חטא ... לא השליט עליו המיתה, מאחר שהנשמה היא חלק אלוה ממעל ומסתמא החלק דומה להכל" (עמוד העבודה, קצט ע"ב). תפיסה זו נשענת על המדרש "רשעים בחייהם קרויים מתים" (ברכ' יח ע"ב). "אבל צדיקים אף במיתתן קרויים חיים (שם) כי אע"פ שאז הם מתים, מ"מ [מכל מקום] כמה שבראו מלאכים בחייהם, הרי באלו הימים הם חיים לעולמי עולמים" (עמוד העבודה, רל ע"א). כלומר, המוות והחיים הם מושגים שמתייחסים למעשי האדם ולא למציאות כלשהי. ויותר מכך, במקום אחר נתפסת המיתה כחיים האמיתיים. עיין על כך בפרק על המוות בעבודתי.

65 בודהא פירושו המתעורר. על שינוי המציאות שהוא שינוי התודעה, ראה ש' רוזנברג, 'היסטוריה בפרספקטיבה אסקטולוגית', מרומי לירושלים, בעריכת א' רביצקי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 334.

66 על נחיצות החבורה ראה י' ליבס, 'זוהר וארוס', אלפיים, 9 (תשנ"ד), עמ' 111, ושם המשל של גייקטיליה: "למה דומים הרבה חברים העוסקים בחכמה, למדורה של עצים הרבה ... דולקת והולכת ומתגברת, לפי שעץ זה מדליק את זה, וזה מדליק את זה" (ספר המשלים, צפת תשנ"ב, עמ' 18-16). בזהר מתקיימת ה"חבריא" שבה נדרש החבר "להתעורר" [=להתעורר] באורייתא או בחכמתא.

השינוי החי
התבונה לו
התבונה הח
כחידוש הח
העניקה הח
לתחום הח
הנמצאים בו
הלימוד דרכ
ה, כפי שהיא
הם כמו נפש
החברים נחשו
חדשים וארנו
הקבלה נפרצו
העולמות לתוך
חבורות הם
תביעה פריה⁷¹
שלם של אורח
סביב סוד אלא
מחבורות של
החברים⁷²
חבורות המק
— למבנה החבר
אנשי החבורה, מ
הבחנות של כוח

67 ראה הערה 14.
68 "כמיש הרמב"ם
מתלכדים בגופו
(עמוד העבודה, 1
הח. למשל, בליק
לחשיפת מהרב, 8
החיבור של הרב
ראה במאמרו של
69 למשל, ד גרס, 18
70 117-146. צ' אסקו
71 להתפתחותו של
ק"ששון (ירושלים
למשל, שורשיה של
פריץ נפש (פריה, 8
היא קשה מאוד לח
(ת"ש), עמ' 140-52)

השינוי החברתי

התביעה להתעוררות והנהגות הלימוד הולידו את המסגרות החברתיות החדשות של התנועה החסידית.⁶⁷ כוונתי לטעון שהשינוי הסוציאלי, שנתפס אצל חוקרים מסוימים כחידוש היחידי של התנועה החסידית, הוא תוצאה של השינוי בתפיסת עולמה: הפשטה והעתקת התאולוגיה לתחום תורת ההכרה, או הפנמת התיקון מן התחום הקוסמולוגי לתחום החשיבה והיצירה האנושית בתביעה האישית להתעוררות, ותפיסת שרשרת הנמצאים בזיקה של מורה ותלמיד. בהנהגות החדשות של הלימוד והנהגות לגבי אופן הלימוד ודרכי ההשגה, קיימת זיקה הכרחית של התלמיד למורה ושל המורה לתלמיד. קשר זה, כפי שהראיתי למעלה (בדברי המגיד), הוא קשר אינטימי עמוק, רגשי ואירוטי, "וכמעט הם כמו נפש אחת שנתחלקה ונתפצלה להתלבש בשני גופים".⁶⁸ האהבה הגדולה בין החברים נותנת לדמותו של הרב מעמד מיוחד במינו.⁶⁹ מכאן התפתחו דפוסי חברתיים חדשים וארגון שונה של הקהילה. האיזוטריות של חבורות המקובלים לאורך תולדות הקבלה נפרצת בתנועה החסידית בדרישה הכללית להתעוררות, שמעתיקה את תיקון העולמות לתוך החלום הפרטי של כל אחד.

חבורות המקובלים אינן חידוש בנוף התרבותי. מחקרים שונים תיארו את התופעה.⁷⁰ חביבה פדיה⁷¹ מתארת מציאות של חבורות עילית — אנשי סגולה שנתלכדו סביב מרקם שלם של אורח חיים מיסטי בעל מתח חיים גבוה, לצד החבורות העממיות שאינן מאוחדות סביב סוד אלא סביב הגלוי. בדיונה על המעבר מן ה'חבורה' ל'חצר', או בתופעה שנתפתחה מחבורות של יחידי סגולה לתנועת המונים היא עומדת על הרקע האידיאולוגי של הרברים.⁷²

חבורות המקובלים שהיו סגורות,⁷³ איזוטריות ואליטיסטיות הפכו לנורמה כללית — למבנה החברה בכלל. השינוי הוא באופיין של החבורות החדשות בזיקה וביחסים שבין אנשי החבורה, בדרך הלימוד וצורת ההתכוונות. ידיעה סודית של צירופי אותיות, או פרטי הבחינות של כוחות האלהות, איננה נדרשת מן החסיד. אין לו בחינות קבלה, והוא אינו

67 ראה הערה 14.

68 "כמ"ש הרמב"ם במורה נבוכים בתחלת ח"ש כי הרוחניים לא יושכל בהם מניין זולת להיותם מתלבשים בגופין ... כי הנפשות מתאחדות ומתייחדות ומתמזגות ומתרכקות זו בזו באחדות נמרץ (עמוד העבודה, ריו ע"א). אפשר למצוא מקומות רבים בספרות החסידית המדגישים את היחס האירוטי הזה. למשל, בליקוטים שבסוף מאור עינים: "ואל אישך תשוקתך (ברא' ג טז) ... וכשהתלמיד משתוקק להשפיע מהרב, מוליד תשוקה בהרב להשפיע לו דברים ... נמצא הוא התלמיד מעורר הדיבור ואח"כ הדיבור של הרב מושל בו ומעתיק ממדריגה למדריגה".

69 ראה במאמרו של י' ליבס בחוברת זו. החידוש של ר' נחמן הוא האיש עצמו.
70 למשל, ד' גריס, 'ממיתוס לאתוס', אומה ותולדותיה, בעריכת ש' אטינגר, ב (ירושלים תשמ"ד), עמ' 146-117. ע' אטקס (לעיל הערה 45), עמ' 57-77.

71 להתפתחותו של הדגם החברתי-דתי-כלכלי בחסידות, דת וכלכלה — יחסי גומלין, בעריכת מ' בקי-שון (ירושלים תשנ"ה), עמ' 311-373.

72 למשל, שורשיה של תופעה חברתית-כלכלית כמו ה'פדיון' נעוצים בטקסים מאגיים קבליים של עריכת פדיון נפש (פדיה, שם, עמ' 330).

73 היה קשה מאוד להתקבל אליהן. ראה ג' שלום, 'שטר התקשרות של תלמידי האר"י', ציון, שנה ה (ת"ש), עמ' 140-152; פדיה, שם, עמ' 326.

שרוי בו, מן התפיסה
וואנשים. הדרישה מן
כללי הלימוד מחייבים
את האדם לתהליכים של
של התכנים הנלמדים,
והזמן האמיתיים. "אם
ים לעולמי עולמים. לכן
עולמי עולמים ... בקול
קיימים לעולם ולעולמי
ם" מקנה לזמן "מציאות

חיים הלוריאניים), משנה
מעמד נצחי בנשמת היוצר
בעדיפות נמוכה, בדרגה
ועוררות, ודרישה זו משנה
יוצרת את הצורך בהדרכה

נ, באשר המציאות היא מה
יצונית, אלא את עצמו, את
במחשבה. ההתעוררות היא
ית רחבה. כך מתנהג מושג
זוונה של גורו, סביבה של
שכל הכלול בתוך שכל, זה
זיקה לזולת.⁶⁶

י יכול להתעלות למעלה" (לקוטי
ע"א על תהל' קד ד.
זה, מאחר שהנשמה היא חלק אלוה
זיסה זו נשענת על המדרש "רשעים
קרויים חיים (שם) כי אע"פ שאז הם
ז הימים הם חיים לעולמי עולמים"
ויחסים למעשי האדם ולא למציאות
זיים. עיין על כך בפרק על המוות

ודעה, ראה ש' רוזנברג, 'היסטוריה
ק', ירושלים תשנ"ח, עמ' 334.
תשנ"ד), עמ' 111, ושם המשל של
זה של עצים הרבה ... דולקת והולכת
' המשלים, צפת תשנ"ב, עמ' 18-16).
התעורר באורייתא או בחכמתא.

צריך להיות עילוי, בעל כוחות נפש או סגולות רוחניות אחרות. הוא אינו שותף בכתיבה של חיבור, ובניגוד ל"חכמים בדורות הראשונים"⁷⁴ הוא אינו צריך ללמוד. "בחסידות שוב אין הדבקות אידיאל רחוק שרק יחידי סגולה, בעלי נשמה יתירה, משיגים אותו בסופה של הדרך. שוב אין זו המדרגה האחרונה בסולם העלייה, כפי שגרסו המקובלים, אלא הראשונה. הכל מתחיל בהחלטת האדם לדבוק באלהים. דבקות היא נקודת המוצא ולא הסוף; כל אחד יכול להגשימה מיד."⁷⁵ היא בהישג ידו של כל הרוצה לעלות בסולם. האדם הוא אחת הבחינות שנמצאות בתוך המערכת, ועליו להרגיש כחלק מן המערכת. ההשפעה על התהליך נעשית דרך עצמו, הרגשתו והבנתו בכל רמה שהיא. תובנה זו פותחת את החסידות בפני כל אחד. זה מה שעושה אותה לתנועה גדולה. כל אחד מוצא את מקומו, ותמיד בזיקה לרבו, לתלמידו ולאלוהים.

74 ראה בהערה 45.

75 שלום (לעיל הערה 28), עמ' 331. מ' אידל, קבלה (ירושלים תשנ"ג), עמ' 67, סבור ש"את מקורותיה של תפיסת הדביקות כנקודת מוצא של הדרך המיסטית ניתן למצוא כבר בס' מאירת עינים" לר' יצחק דמן עכו (עיין על כך בעבודתי בפרק על הכוונה).